

Тема 6. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ, НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ І ХУЛІГАНСТВА

План

1. Організована злочинність як соціально-правове явище суспільного життя.
2. Характеристика учасника злочинної організації.
3. Попередження організованої злочинності.
4. Стан, структура, динаміка насильницьких злочинів і хуліганства.
5. Характеристика особи насильницького злочинця.
6. Причини і умови насильницьких злочинів і хуліганства.
7. Попередження насильницьких злочинів і хуліганства.

1. Організована злочинність як соціально-правове явище суспільного життя

На досвіді нашої країни можна ще раз переконатись, що запровадження в економіці ринкових відносин без чіткої законодавчої бази призводить до дуже вагомих негативних явищ і процесів у всіх сферах життєдіяльності: промисловість – банкрутство і зупинка виробничих процесів; аграрний сектор – розпад і зупинка колись процвітаючих господарств; торгівля – нічим не обґрунтоване різке підвищення цін на товари першої необхідності за відсутності обґрунтованої цінової політики; в соціальній сфері – зростання кількості безробітних, малозахисених членів суспільства.

Відсутність або недосконалість правового регулювання нових відносин, що виникають у зв'язку із переорієнтацією і запровадженням в економіці законів ринку, стало благодійним підґрунтям криміналізації всіх сфер суспільного життя.

Коливання стану, структури, динаміки злочинності завжди було тісно пов'язано з економічними факторами, і тому особливо непередбачуваного при переході до ринкових відносин кримінологи не очікували.

Неочікуваним стало не просто поява організованої злочинності (окремі її прояви спостерігались і за часів СРСР), а темпи і масштаби її розвитку. Організованість злочинності кримінологами досліджувалась здебільшого на прикладах високорозвинутих держав Західної Європи та Америки.

На сьогодні питання про організовану злочинність набуло в

кримінологічній науці особливої актуальності, особливо у зв'язку з дослідженням її сутності та проявів як відносно нового для суспільства кримінального явища. Його вивчення має важливе значення для встановлення меж цього явища, які допустимо відносити за рівнем їх організації до організованих злочинних угруповань, діяльність яких становить основу організованої злочинності.

За даними МВС України, щорічний незаконний прибуток кримінальних структур складає понад 30 млрд. гривень. Експерти МВФ зазначають, що за допомогою світових фінансових систем злочинні організації щорічно легалізують від 500 млрд. до 1,5 трильйона доларів США.

Кримінологічне вивчення організованої злочинності передбачає чітке термінологічне визначення цього явища. В кримінальному законодавстві мова йде про “організовану групу” як стійке об'єднання осіб (три і більше), що попередньо зорганізувались для вчинення злочинів і об'єднані єдиним планом з розподілом функцій учасників групи; “злочинна організація” як стійке ієрархічне об'єднання (три і більше) осіб, що за попередньою змовою зорганізувались для спільної діяльності.

В кримінологічній теорії виділяють різні рівні організованої злочинності залежно від рівня організованості злочинного угруповання. Незважаючи на те, що серед кримінологів немає єдиної точки зору на визначення критеріїв розмежування цих рівнів, більшість схиляється до такої характеристики рівнів злочинних об'єднань.

Перший рівень (примітивний) – це стійкі керовані об'єднання, що мають функціональну структуру: “ватажок – учасник”. Кількісний склад таких груп коливається від 3 до 10 осіб. Корумповані зв'язки або взагалі відсутні, або незначні і не відіграють суттєвої ролі. Такі групи, як правило, вчиняють крадіжки, грабежі, розбої, вимагання.

Другий рівень (середній) – характеризується наявністю корумпованих зв'язків з представниками органів влади, більш чіткою внутрішньою структурою з виділенням окремих підрозділів – бойовиків, розвідників, виконавців, охоронців. При цьому проявляється спеціалізація окремих видів злочинної діяльності (розбої, наркобізнес).

Третій рівень (високий) – утворюють кримінальні організації з мережевою (сітьовою) структурою, які мають декілька ланок управління.

Їх характеризує:

1. Наявність матеріальної бази (спільних грошових фондів,

- банківських рахунків, нерухомості).
2. Легальне прикриття у вигляді зареєстрованих фондів, спільних підприємств, кооперативів, ресторанів, ігрного бізнесу.
 3. Колегіальний орган управління, утворений групою осіб (радою), майже рівних за свої статусом.
 4. Функціонально-ієрархічна побудова з розподілом організації на окремі групи.
 5. Міжрегіональні зв'язки керівного ядра, охоронців, інформаційної служби.
 6. Статут у формі певних правил поведінки, традицій, “законів” та санкцій за їх порушення.
 7. Інформаційна база, створювана, зокрема, шляхом здійснення розвідки та контррозвідки.
 8. Свої люди в органах влади й управління, правоохоронних і судових органах.
 9. Специфічна мовно-понятійна система, яка включає жаргони, особливості письмової та усної мови.

Злочинні організації розподіляють сфери впливу як у плані географічному, так і по конкретних об'єктах.

Особливою формою злочинного об'єднання є співтовариство “зłodів в законі”. Основними функціями його є вирішення конфліктів, що виникають у злочинному середовищі, налагодження стосунків з іноземними злочинними угруповуваннями.

Основною злочинності є економічний фактор. Меті збагачення підпорядкована вся злочинна діяльність, в тому числі вбивства на замовлення для усунення конкурентів, рекет, розбої тощо.

Однією з важливих задач злочинних організацій є легалізація коштів, здобутих злочинним шляхом. Для цього частина прибутку використовується для підкупу чиновників.

2. Характеристика учасника злочинної організації

Характеристика суб'єкта (учасника) злочинної організації має значні особливості в порівнянні з іншими суб'єктами злочинності (незалежно від їх класифікації – рецидивісти, насильники, хабарники, хулігани і таке інше).

Організована злочинність як явище суспільного життя в Україні активно “заявила про себе” з початку 90-х років ХХ ст. Тоді ж вона стала об'єктом дослідження кримінологів. Особливо актуальним є вивчення особи – учасника (суб'єкта) організованої злочинності.

Складність визначення типових рис такого злочинця полягає в тому, що злочинна організація являє собою складне організаційне

утворення. Ролі, функції, обов'язки учасника злочинної організації (особливо вищих рівнів) надто різні.

Особи, які є учасниками злочинних організацій, можуть мати різний соціальний статус, освітній рівень, професійні навички, знання і вміння, життєвий досвід, вікові межі.

При характеристиці учасників злочинних угруповань необхідно: по-перше, враховувати їх рівень організованості, по-друге, членом якої злочинної структури являється особа.

У зв'язку з тим, що даних про розкриття злочинних організацій високого рівня організованості обмаль, можливо лише з певною вірогідністю визначити типові риси "організованого злочинця".

Найбільш складним для вивчення (а отже, і для об'єктивної характеристики) є особи, що входять до керівного складу злочинної організації. Це, як правило, кримінальні „авторитети”, авторитет яких склався в результаті неодноразового вчинення злочинів і відбування за це покарання в місцях позбавлення волі (“вор в законі”), яким притаманні ті ознаки, що характеризують особу, що вчинює насильницькі, корисливі злочини. Це також можуть бути особи, що являються “мозковим центром” організації і характеризуються високим освітнім рівнем, володіють високими професійними знаннями, досвідом роботи: фінансисти, економісти, виробничники (знають технологію виробництва).

Особи, що виконують функції охоронців можуть як мати, так і не мати кримінального минулого. Ці особи мають низький або середній освітньо-культурний рівень. Мотивація членства в злочинній організації для них – це уявлення про “значущість своєї посади”, бажання бути причетним до такої злочинної структури.

Щодо ролі організації розвідки, контррозвідки, планування, проведення акцій по боротьбі із конкурентами, то найбільш підходять особи, які мають певні знання і досвід по виконанню таких функцій, набутий у підрозділах Збройних Сил, правоохоронних органів і які звільнені з негативних обставин. Свою діяльність такі особи мотивують бажанням помститись державним органам, отримати великі гроші, їхні антисоціальні установки, як правило, досить стійкі.

Бойовики, виконавці – це типові представники злочинців, що вчиняють насильницькі злочини. Особливістю характеристики таких осіб є їх підвищена самовпевненість, зухвалість, жорстокість, внутрішнє переконання в особистій захищеності, оскільки злочини вони вчиняють в групі, добре озброєні.

Вивчення осіб, що беруть участь у злочинних організаціях, потребує комплексного підходу. Актуальність цього напрямку в кримінології визначається необхідністю прийняття адекватних заходів щодо попередження створення злочинних організацій.

3. Попередження організованої злочинності

Високий рівень згуртованості організованих злочинних співтовариств, їх корумпованість і продуманість системи захисту від правоохоронних органів повинні знаходити адекватне відображення в розробці заходів боротьби з ними.

Боротьба з організованою злочинністю має бути адекватною її діяльності і має декілька напрямків.

По-перше – це удосконалення законодавчої бази.

По-друге – теоретична розробка форм і методів роботи відповідних правоохоронних підрозділів.

По-третє – спеціальна підготовка працівників (співробітників), що ведуть боротьбу з організованою злочинністю. Можливо створення спеціального підрозділу в СБУ або створення такої структури, як НБР (національне бюро розслідування), яке було б підпорядковане безпосередньо Президенту України, з метою запобігання створенню перешкод в роботі цих підрозділів, “витоку” оперативної інформації до кримінальних структур.

По-четверте – вдосконалення роботи контролюючих органів держави за процесом фінансової діяльності як фізичних, так і юридичних осіб, в тому числі:

а) декларування доходів при внесенні значного паю членами кооперативів, підприємницьких структур;

б) перевірка законності порушення процедури банкрутства;

в) обов’язкове декларування майна державними службовцями (відповідних рангів);

г) систематична (планова і позапланова) перевірка фінансової діяльності суб’єктів усіх форм власності (реальні прибутки і відрахування обов’язкових платежів).

По-п’яте – розробка на державному рівні програми боротьби з організованою злочинністю, яка б передбачала створення спільних робочих груп МВС і Міністерства економіки, постійних комітетів Верховної Ради, фахівців банківської сфери і податкових органів.

Для впровадження, прийняття відповідних законів необхідно вивчити практику боротьби з організованою злочинністю, пізнання кримінологічних коренів у самому явищі, його адекватне відображення в законі.

4. Стан, структура, динаміка насильницьких злочинів і хуліганства

Основним об’єднуючим елементом таких злочинів є насильство над особою як спосіб дій по досягненню злочинної мети, яка включає спричинення фізичної шкоди потерпілому.

Механізм злочинної поведінки пов’язаний з агресивно-

зневажливим ставленням до особи, її здоров'я та недоторканності. Досить часто вчинення хуліганських дій передують вчиненню тяжких злочинів проти особи (вбивство, спричинення тяжких тілесних ушкоджень із хуліганських мотивів).

Насильницькі злочини і хуліганство відносяться до числа найбільш "помітних" у загальній картині злочинності. Це пов'язано з тяжкістю наслідків більшості насильницьких злочинів і значною поширеністю хуліганських проявів.

Основні види насильницьких злочинів – умисні вбивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтування – складають у структурі злочинності відносно невелику частку. Їх рівень порівняно стабільний. Ускладнення обстановки в окремі роки в деяких регіонах не характеризується тенденцією для зростання. Хоча немає підстав і говорити про тенденцію зниження цих злочинів.

Значна частина насильницьких злочинів носить ситуаційно-побутовий характер, що підтверджується даними про значну частку мотивації помсти, ревнощі, суперечки при вчиненні вбивств, тілесних ушкоджень. А також тим, що більшість таких злочинів вчиняються у вихідні і святкові дні та пов'язані із зловживанням спиртними напоями.

Для зґвалтувань характерна певна сезонність (три п'ятих вчиняються у травні – вересні). Частка таких насильницьких злочинів у містах вища, аніж в сільській місцевості. Проте з урахуванням співвідношення чисельності населення в містах і селах розподіл цих злочинів у цілому відповідає розподілу населення.

Процент насильницьких злочинів, що вчиняються в групі, відносно невеликий. Чисельність груп, як правило, 3-4 особи. Групи, частіше за все, складаються випадково для спільного проведення часу.

Серед насильницьких злочинців, які вже раніше скоювали злочини, переважають ті, що скоювали менш тяжкі (переважно хуліганство). Специфічний рецидив невеликий.

Стан і динаміка насильницьких злочинів часто пов'язані й зумовлені рівнем і тенденціями хуліганських проявів. Останні мають значну латентність. Зміни статистичної картини при хуліганстві часто пов'язані зі змінами в законодавстві, в ступені активності боротьби із вказаними злочинами в регіоні тощо. Тому оцінка частки хуліганських проявів у структурі злочинності може розглядатись лише як приблизна. Реальний рівень і тенденція хуліганства істотно впливають на відповідні показники насильницької злочинності, зокрема, зниження цього рівня насильницьких і деяких інших злочинів. Це зрозуміло, оскільки хуліганство визнається "початковою школою" злочинності, і

передусім насильницької і насильницько-корисливої. Хуліганська мотивація являється провідною для значної частини вбивств і тілесних ушкоджень, тісно переплітається з побутовою мотивацією.

Сучасне хуліганство – це типово ситуаційний злочин із раптово виниклим і неконкретизованим умислом, із переплетінням власне хуліганської мотивації – явної неповаги до суспільства – з мотивами особистої зухвалості, гніву, помсти.

Схожа характеристика насильницьких злочинів і хуліганств також за часом скоєння. Існує статистично значима залежність хуліганства від часу доби і днів найбільшого вживання спиртних напоїв. Воно вчиняється переважно з 20 до 22 години в неробочі дні. Питома вага групового хуліганства, як правило, у формі нестійкого ситуативного співвиконавства без попередньої змови в складі 2-3 осіб порівняно невелика. Причому чим молодші хулігани, тим частіше вони вчиняють хуліганство групою і тим більша чисельність таких груп.

Рівень рецидиву для осіб, засуджених за хуліганство, вищий, ніж його середній рівень.

5. Характеристика особи насильницького злочинця

Переважає більшість осіб, що вчиняють тяжкі насильницькі злочини, – чоловіки. Частина жінок складає невеликий процент. Істотно різниться і мотивація насильницьких злочинів. В останніх переважають мотиви, що витікають із сімейних обставин (ревнощі, помста, ситуативна реакція на п'янство, знущання чоловіка або співмешканця).

Розподіл насильницьких злочинців за віком показує сумарне переважання в їх контингенті осіб у віці 30-39 років, на другому місці стоять особи, яким виповнилось 18-24 роки, на третьому – 25-29 років, на четвертому – неповнолітні.

Для різних вікових груп змінюється структура насильницьких злочинів: для неповнолітніх і для осіб від 18 до 21 року вища частка зґвалтувань, але нижча – вбивств. Вчинення хуліганства більш поширене у віковій групі 18-29 років.

Для неповнолітніх і осіб від 18 до 21 року насильницькі злочини та хуліганство пов'язані з незавершеністю формування навиків соціальної поведінки, контролю, що проявляється в ситуації, коли взаємодіють низький рівень морального виховання осіб, підбурювання, конкретна обставина. Для осіб більш старшого віку вчинення даних злочинів часто пов'язано із сімейно-побутовими конфліктами в поєднанні з низьким рівнем культури, відносин і поведінки.

Освітній рівень насильницьких злочинців нижче рівня освіти населення в цілому. Типові риси їх особистостей – це небажання

вчитись, підвищувати культурно-освітній рівень, прогресуюча вузькість інтересів.

Істотні особливості має розподіл осіб, що вчинили ці злочини за родом занять. Більше половини з них займались малокваліфікованою чи некваліфікованою працею.

Характерним для осіб, що вчинили насильницькі злочини і хуліганства, є наявність негативних звичок поведінки. Так, 70-80% осіб, що вчинили хуліганство, негативно характеризувались за місцем навчання, роботи, проживання.

Для морально-психологічних властивостей особи більшості насильницьких злочинців і хуліганів типовими є:

- егоцентризм, при якому особисті бажання і почуття розглядаються як такі, що підлягають безумовному задоволенню;
- неповага до почуттів і переживань інших людей, жорстокість;
- агресія, нестриманість і низька культура емоцій;
- позиція самовиправдання, перекладання вини на інших.

Серед осіб, що скоюють насильницькі злочини і хуліганства, констатується поширеність таких властивостей, як невірноваженість, озлобленість, емоційна збудженість і афективні “спалахи”, психопатичні риси. В механізмі скоєння таких злочинів вони відіграють роль стимуляторів, які посилюють реалізацію мотиву.

Ціннісні орієнтації осіб, що вчиняють насильницькі дії і хуліганства, пов'язані з перевагою агресивних видів поведінки і з егоїстичним неприйняттям встановлених норм поведінки. Разом з тим ступінь “готовності” до такої поведінки істотно різниться. Можлива наступна класифікація насильницьких злочинців і хуліганів:

- **Випадкові.** Злочинні дії цих осіб полягають у неадекватній реакції на конфлікт, який раптово виник. В даному випадку мотивація пов'язана переважно з почуттям образи.
- **Ситуаційні.** Злочинні дії таких осіб, як правило, завершують тривалий конфлікт в сім'ї, побутовому оточенні. Мотивація пов'язана переважно з почуттям образи, ревності, помсти. Загальна характеристика особи поступово погіршується з розвитком конфлікту.
- **Нестійкі.** Злочинні дії цих осіб пов'язані з відносно негативними властивостями і наявністю певного попереднього досвіду порушення громадського порядку. Мотивація включає неповагу до вимог суспільства, що поєднується з почуттям помсти. Для даного типу злочинців характерне тлумачення будь-яких зауважень як приводу для бійки.
- **Злісні.** Злочинні дії цих осіб, поєднані із застосуванням

насильства, значною мірою втрачають ситуаційний характер, стають здебільшого умисними. Скоєння насильницьких злочинів не тільки підготовлено попередніми, менш значимими, правопорушеннями, але й утворюють повторюваний стереотип поведінки.

6. Причини і умови насильницьких злочинів і хуліганства

Для характеристики причин і умов насильницьких злочинів і хуліганства необхідно розглядати загальні криміногенні процеси, явища і ситуації під кутом зору переважно побутового характеру цих злочинів і особливостей особи, що в них проявляється. У сфері побуту негативні впливи проявляються більш інтенсивно, оскільки відносини і життєдіяльність в побуті носять переважно “домашній”, неформальний характер, меншою мірою доступні різним видам цілеспрямованого регулювання і контролю. Тому і зберігаються більш широкі можливості для “відтворення” і нав’язування особам, що знаходяться в певному мікросередовищі, соціально-негативних традицій і стереотипів поведінки, що в свою чергу ускладнює своєчасне виявлення і попередження негативних впливів.

Типові риси насильницьких злочинців і хуліганів (про які мова йшла раніше) формуються перш за все в обстановці неблагополучної сім’ї і найближчого побутового мікросередовища. Якщо грубість, жорстокість проявляються по відношенню до особи, у якої не сформувалась правильна моральна позиція, культура відносин і емоцій, у неї з’являється озлобленість, впевненість у тому, що перевага, всюдозволеність визначаються фізичною силою або погрозою застосування зброї.

Стосовно статевих злочинів специфічну роль відіграють також приклади порушення норм сексуальної поведінки (вчинення статевих зв’язків у присутності дітей), розповсюдження цинічних поглядів на жінку і статеві відносини. Формування готовності застосувати насильство пов’язано з непомірним вживанням спиртних напоїв, внаслідок чого відбувається ослаблення самоконтролю, посилюється неадекватність емоційних реакцій.

Істотне значення для виникнення ситуацій багатьох насильницьких злочинів і хуліганств має віктимна поведінка потерпілих:

- вчинення протиправних або аморальних дій, які торкаються інтересів особи, що вчинила потім злочин (кожний десятий злочин);
- двостороння суперечка;
- триваючі неприязні відносини (кожне 3-4 вбивство);
- легковажна поведінка потерпілих від згвалтування.

7. Попередження насильницьких злочинів і хуліганства

До основних напрямлень спеціальної профілактики насильницьких злочинів і хуліганств відносяться:

- виявлення й усунення негативних впливів в сім'ї і побуті, що формують типові для насильницьких злочинців і хуліганів орієнтації особи;
- усунення або “мирне” розв’язання побутових конфліктів, зміст і розвиток яких вказує на можливість насильницьких чи хуліганських дій і її учасників;
- стримуючий і виховний вплив на осіб, поведінка і зв’язки яких вказують на можливість насильницьких злочинів і хуліганських дій з їхнього боку;
- вплив на осіб, поведінка яких створює підвищену вірогідність скоєння відносно них насильницьких злочинів;
- створення в громадських місцях умов, які максимально перешкоджають скоєнню злочинів;
- забезпечення максимального розкриття і розслідування злочинів.

Терміни та визначення: організована злочинність, організована група, злочинна організація, суб’єкт організованої злочинності, насильницький злочин, хуліганство, випадкові, ситуаційні, нестійкі та злісні злочинці.

Питання для самоконтролю

1. Характерні риси організованої злочинності.
2. Актуальність кримінологічного дослідження організованої злочинності.
3. Особливі характеристики “організованого злочинця”.
4. Особливості попередження утворення і діяльності організованих угруповань.
5. Рівні організованої злочинності.
6. Стан, структура, динаміка насильницьких злочинів.
7. Кримінологічна характеристика насильницького злочинця.
8. Кримінологічна характеристика хулігана.
9. Кримінологічна характеристика хуліганств.
10. Класифікація насильницьких злочинів.
11. Причини та умови насильницьких злочинів і хуліганств.
12. Попередження насильницьких злочинів і хуліганств.

- Реферати:**
1. Організована злочинність: стан, тенденції.
 2. Злочинний професіоналізм.
 3. Корупційна злочинність.
 4. Злочинність “білих комірців”.

5. Організована транснаціональна злочинність.
6. Насильницькі злочини (види, особливості, причини, попередження).

Література до теми

1. Кримінологія. Особлива частина: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман; За ред. І.М. Даньшина. – Харків: Право, 1999.
2. Кримінологія: Спеціалізований курс лекцій зі схемами. (Загальна та Особлива частини): Навчальний посібник / За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2001.
3. Кримінологія і профілактика злочинів: Курс лекцій: У 2 кн. Особлива частина / Ю.В. Александров, А.П. Гаврилишин, О.М. Джужа та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000.
4. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. – К., 1997.
5. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. – К., 2000.
6. Курс Кримінології: Особлива частина: Підручник: У 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком-інтер, 2001. – 480 с.
7. Марків І. Організована злочинність: її аналіз та сучасний стан // Право України. – 2004. – № 6. – С. 54.
8. Піщенко Г. Кримінологічна характеристика хуліганства: причини та умови його вчинення // Право України. – 2000. – № 5. – С. 81.
9. Яницька Н. Запобігання злочинній діяльності груп молоді корисливо-насильницької спрямованості // Право України. – 2000. – № 6. – С. 96.
10. Голіна В. Організатор банди: основні кримінологічні риси злочинця // Вісник АПН України. – 2003. – № 2-3. – С. 656.